

G. Henk van de Graaf

Hollanditis, magyaritis?!

Bestaan er zulk soort aandoeningen? Hollanditis, magyaritis? Komen die voor onder Hongaren? Onder Nederlanders? Of besmetten Hongaren en Nederlanders er elkaar mee?

In ieder geval komen symptomen van dergelijke aandoeningen in overloed voor in het eerste kwart van de 20ste eeuw, een periode van ongekend intensieve contacten tussen Nederlanders en Hongaren. En dat nog wel juist nadat een eeuw eerder deze contacten op een dieptepunt gekomen waren. Achteraf gezien was dat een stilte vóór de storm, want de tweede helft van de 19de eeuw werd de aanloop naar een weergaloos hoogtepunt in de verbondenheid van Hongaren en Nederlanders aan het begin van de 20ste eeuw. Daarover gaat dit artikel. Maar eerst iets over die windstilte en de opkomende storm in de 19de eeuw.

1. 19de eeuw

1.1 De stilte...

Aan het eind van de 18de eeuw viel de twee eeuwen durende stroom van Hongaarse peregrini naar de Nederlandse universiteiten bijna geheel droog. Aanvankelijk vanwege het Weense verbod om in door de Fransen bezette gebieden te studeren, later doordat de Nederlandse universiteiten het Latijn door het Nederlands vervingen en doordat Nederlandse studiebeurzen, die niet specifiek voor Hongaarse studenten bestemd waren, wegvielen.¹

Weliswaar bleven er op het gebied van beeldende kunst, literatuur en muziek Hongaars-Nederlandse verbindingen bestaan,² maar toch was het wegvallen van persoonlijke contacten tussen Hongaren en Nederlanders er wellicht mede debet aan dat de Hongaarse vrijheidstrijd in 1848 door het merendeel van de Nederlanders aanvankelijk bepaald niet enthousiast werd begroet.³ De

¹ Het o.a. voor Hongaarse studenten bestemde Stipendium Bernardinum bleef bestaan, maar kon in de periode 1816 tot 1856 niet meer dan 9 Hongaarse studenten naar Utrecht trekken.

² Ember Ildikó: Vlaamse en Nederlandse meesters in Hongarije. In: István Heimlich (red.): *Nederlanders en Hongaren. Ontmoeting tussen twee volken*. Boedapest 1987, 116–122; Pogány Gábor Ö.: *Holland művészet*. In: *Hollandból Magyarra. Kultúrhistoriai tanulmányok és szemelvények*. Budapest 1986, 178.

³ Deze stemming werd mede bepaald doordat politiek gezien een deel van het Habsburgse rijk, evenals het in een personele unie met Nederland verkerende Luxemburg, tot de Duitse bond behoorde en economisch gezien een deel van de

stemming sloeg echter 180 graden om toen deze vrijheidstrijd in 1849 met behulp van Russische legers door de Oostenrijkse keizer werd neergeslagen en er voor de Hongaren een tijd van schrikbewind en bloedige represailles volgde. Belangstelling voor en meelevens met het Hongaarse volk namen op stel en sprong toe; er verschenen zelfs ettelijke heldendichten op de Hongaren.⁴

1.2 ... vóór de storm

In de tweede helft van de 19de eeuw begonnen hervormde Hongaarse peregrini opnieuw een rol van betekenis te spelen in de contacten tussen Nederland en Hongarije.⁵

In de 60-er jaren werd de Utrechtse stipendiaat Ödön Kovács sterk beïnvloed door de Leidse moderne theologie van de hoogleraren Scholten en Kuenen. Dit leidde zowel in Zevenburgen als in Hongarije tot een kerkelijke hervormingsbeweging, een vrijzinnige Protestantenvbond, die op grond van het evangelie streefde naar een vernieuwing van het religieuze zedelijke leven in de geest van Jezus en in overeenstemming met de totale cultuur.⁶

Een kleinere kring theologen werd in deze jaren geraakt door de prediking en theologie van de Nederlandse dr. H. F. Kohlbrugge.⁷ Aan de door de Midden-Europese vrienden van Kohlbrugge en diens schoonzoon, de Weense hoogleraar Eduard Böhl, gevoerde 'Cirkular-Korrespondenz' namen in de 80-er jaren ook enkele Hongaren deel.

Echt goed op gang kwamen de contacten weer in de jaren '80 van de 19de eeuw. Met recht kan gesproken worden van een beweging van Hongaars-Nederlandse 'Tachtigers'. Een hoofdrol hierbij vervulde Géza Antal, die als stipendiaat te Utrecht onder invloed kwam van het confessionele biblicisme van de Utrechtse hoogleraren Doedes en Van Oosterzee. Doordat Antal bisschop werd, kreeg deze richting in Hongarije ook kerkelijke invloed. Er ontstond tussen de Hongaarse en Nederlandse hervormde⁸ kerken een wederzijdse schriftelijke oriëntatie en informatie.

toenemende Habsburgse staatsleningen op de Nederlandse geldmarkt waren uitgezet. Bovendien zagen veel Nederlanders, zelf bij ingrijpende staatkundige ontwikkelingen betrokken, in deze vrijheidstrijd slechts een variant op de revoluties van 1848 elders.

⁴ Zie Heimlich István (red.): *Nederlanders en Hongaren. Ontmoeting tussen twee volken*. Boedapest 1987, 105–111.

⁵ Van 1857 tot 1900 studeerden op het Stipendium Bernardinum niet minder dan 103 Hongaren!

⁶ Postma Ferenc – Marjovszky Tibor: *Kovács Ödön hat ismeretlen levele Abraham Kuenen leidei professzorhoz*. Budapest 1997, 37–38; Antal József: *Dr. Kovács Ödön élete és munkássága (1844–1895)*. Szemle Füzetek 17., Kolozsvár 1995.

⁷ Balke, W.: *Eduard Böhl. Hoogleraar te Wenen en schoonzoon van dr. H. F. Kohlbrugge*. Zoetermeer 2001, 32–33; Juhász Zoltán: *Eduard Böhl's Hongaarse vrienden* (ms.).

⁸ De aanduiding 'hervormd' wordt hier stevast gebruikt voor de historische hervormde kerk en haar leden; de aanduiding 'gereformeerd' geldt de Gereformeerde Kerken in Nederland en de aanhangers van de beweging van Abraham Kuyper.

Géza Antal was getrouwd met de schrijfster Adèle Opzoomer (pseud. A. S. C. Wallis), dochter van een Utrechtse hoogleraar. Het echtpaar Antal stond, samen met Hongaarse peregrini als Zsigmond Nagy en Károly Szalay, aan de basis van een explosie van Hongaarse literatuur in Nederland. Vooral in de periode 1880 tot 1920 werd er veel Hongaarse literatuur in het Nederlands vertaald, werden Nederlandse klassieken in het Hongaars vertaald en verschenen er talrijke publicaties over Nederland in het Hongaars.

In deze periode werden wetenschappelijke contacten op het gebied van natuurkunde, oriëntalistiek en landbouwkunde uitgebreid, kreeg men in Nederland Hongaarse schilderkunst te zien en Hongaarse muziek te horen,⁹ terwijl het begin 20ste eeuw tot een Hongaars-Nederlandse samenwerking in de kunstbeweging 'De Stijl' (1917–1931) kwam. Ook ontstond een uitwisseling van socialistische denkbeelden, met name doordat enerzijds werken van Nederlandse socialisten – zoals Giza Ritschl en Herman Heyermans – in het Hongaars werden vertaald en anderzijds na de val van de Volksrepubliek Hongarije veel linkse en joodse Hongaarse intellectuelen naar Nederland kwamen.

Intussen was aan het begin van de 20ste eeuw in Hongarije een beweging op gang gekomen waarbij spreken van Nederlandse invloed een understatement is. Het ging in veel opzichten om een imitatie of zelfs een poging tot klonen van een Nederlandse beweging. De beweging namelijk van het neocalvinisme van Abraham Kuyper, naar Hongarije overgebracht door de Utrechtse stipendiaat Jenő Sebestyén.

2. Hoe het storm liep

2.1 Het 'historisch-calvinisme' in Hongarije

De Hongaarse hervormde kerk heeft zich van aanvang af meer georiënteerd op Melanchton en Bullinger dan op Luther en Calvijn. 'Calvinisme' en 'calvinistisch' kwamen dan ook als zelfaanduiding van de Hongaarse hervormden niet voor. Tenminste, niet tot aan de zogenaamde 'Calvijn-renaissance' in het begin van de 20ste eeuw. Toen begon men in bepaalde kring het dogma van de hervormde kerk 'calvinistisch' te noemen en tooiden ook enige kerkelijke en religieuze instituties zich met dit predicaat.¹⁰

Het 'historisch-calvinisme' in Hongarije was een verwerking van de theologie en het programma van Abraham Kuyper. Kort na de eeuwwisseling waren enkele Hongaarse peregrini in de ban geraakt van het leven van de in 1892 ontstane Gereformeerde Kerken in Nederland (GKN). Zoltán Galambos, Ödön Miklós en Zsigmond Nagy hadden op het Stipendium Bernardinum

⁹ Munkácsy-tentoonstelling in 1884; optreden van Franz Liszt in Nederland.

¹⁰ Juhász Tamás: *Mirabilis est cursus verbi Dei! Die Entwicklung des Helvetischen Bekenntnisses in Ungarn und Siebenbürgen*. In: Márta Fata – Anton Schindling (hgg.): *Calvin und Reformiertentum in Ungarn und Siebenbürgen*. Aschendorf Verlag 2009, 63–78.

aan de (hervormde) theologische faculteit in Utrecht gestudeerd. Zij werden, samen met nog enkele anderen,¹¹ de naaste medewerkers van de drijvende kracht achter de beweging van het historisch-calvinisme: Jenő Sebestyén.

2.2 Jenő Sebestyén

Jenő Sebestyén¹² studeerde van 1907 tot 1910 als stipendiaat van het Bernardinum aan de hervormde theologische faculteit van de universiteit Utrecht. Tijdens deze studie kwam hij in aanraking met de theologie, de kerk en het politieke en culturele programma van Abraham Kuyper. Hij werd diens volbloed leerling, zelfs imitator.

Teruggekeerd in Hongarije begon Sebestyén zowel in Nederland als in Hongarije oriënterende publicaties uit te geven over het wederzijdse kerkelijke leven. Na deze periode van informatie en oriëntatie startte hij in Hongarije de organisatie van een soort pendant van de gereformeerde kerkelijke, theologische en maatschappelijke beweging van Abraham Kuyper.

Wat Sebestyén in het werk van Kuyper en in het gereformeerd kerkelijk leven vooral aansprak was het dogmatische bewustzijn, de strengheid in de leer, gepaard aan grote ontvankelijkheid voor sociale vragen.¹³

Sebestyén, sinds 1918 hoogleraar theologie te Boedapest, sprak niet van neocalvinisme, maar van 'historisch-calvinisme'. Hij was van mening dat, zoals na de ramp van Mohács in 1526 het calvinisme het Hongaarse volk had bewaard, nu, na de ramp van de Eerste Wereldoorlog, alleen het 'historisch-calvinisme' het Hongaarse volk er weer bovenop kon helpen. 'De Hongaarse hervormde kerk was in het verleden slechts daar, dan en tot dan toe krachtig, waar, wanneer en zolang zij de onvervalste principes van het zuivere calvinisme beleed.'¹⁴ Het historisch-calvinisme wilde niet alleen individu en kerk, maar de hele natie vernieuwen.

¹¹ Zoals Gergely Budai, Elek Máthé, Sándor Nagy, László Horváth en Zoltán Töltessy.

¹² Geboren op 8 juni 1884 in Csúza hij studeerde vanaf 1902 theologie te Boedapest en vanaf 1907 te Utrecht. Hij kwam zeer sterk onder invloed van de gereformeerde Abraham Kuyper. Van 1910 tot 1918 was hij docent godsdienst in Boedapest, waarbij hij van 1914 tot 1918 ook als legerpredikant werkzaam was. In 1917 promoveerde hij te Boedapest tot doctor in de filosofie op een proefschrift over 'Nietzsche en Calvin'. Vanaf 1 september 1918 tot aan zijn emeritaat op 1 september 1946 was hij hoogleraar in de dogmatiek aan de Theologische Academie van Boedapest. Hij overleed op 2 juni 1950. Zie Ladányi Sándor: *A hollandiai neo-kálvinizmus („Kuyperianizmus”) hatása a magyarországi református egyházban*. Károli Gáspár Református Egyetem, z.j., 39–41.

¹³ Bérczes Tibor: *A magyar Kuyper – Sebestyén Jenő tevékenysége a magyar-holland református kapcsolatok építésében (1910–1920-as évek)*. In: *Confessio XIV/4* (1987), 3–11, m.n. 5.

¹⁴ Ladányi Sándor: *A hollandiai neo-kálvinizmus („kuyperianizmus”) hatása a Magyarországi Református Egyházban: magyar diákok az Amszterdami Szabad Egyetemen*. Egyetemi jegyzet. Kiadja a Károli Gáspár Református Egyetem Idegennyelvi Lektorátusa, Budapest 1998, 44.

Om de kolossale theologische en organisatorische arbeid die hij ontplooi-de werd Sebestyén door Tibor Bérczes met recht 'de Hongaarse Kuyper' ge-noemd.

2.3 *Jenő Sebestyén's programma (1): informatie*

Jenő Sebestyén werd na zijn terugkeer uit Nederland redacteur van de *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*. Als zodanig confronteerde hij bij elke gelegenheid de lezers met het gedachtegoed van de Nederlandse Kuyperianen. Hij schreef vooral veel over de schoolstrijd en over Gods soevereiniteit op elk terrein des levens. In 1914 gaf hij een vertaling uit van lezingen van Kuyper en in 1916 schreef hij een studie over hem.

In datzelfde jaar kwam Sebestyén met de familie Kuyper persoonlijk in contact. Abraham Kuyper bezocht in Hongarije zijn dochters Henriëtte en Johanna, die de leiding hadden van het Nederlandse zendingsziekenhuis dat van januari tot juli 1916 in Boedapest aan de Mexikói út functioneerde.¹⁵ Sebestyén was in dit ziekenhuis geestelijk verzorger. Het lukte hem bij de dochters van Kuyper belangstelling te wekken voor de zaak van de Hongaarse protestanten. Henriëtte schreef het boek *Oorlogstijd in Hongarije* (1918), dat uitstekend geschikt was om vooral in Kuyperiaanse kring sympathie voor de Hongaarse zaak te verwerven.

De omslag van oriënterende naar organiserende arbeid kwam voor Sebestyén toen de uitzending van Hongaarse kinderen naar Nederland en andere Nederlandse hulpacties voor Hongarije op gang kwamen. In 1920 oordeelde Sebestyén de tijd rijp om zijn grote levensdoel te realiseren: de invoering van het Nederlandse strenge calvinisme in Hongarije.¹⁶

Alvorens echter dat omvangrijke en indrukwekkende deel van Sebestyén's programma nader te bezien is het zinvol de grootschalige kinderuitzending-acties te schetsen. Temeer daar Sebestyén geprobeerd heeft deze acties geheel en al voor het karretje van zijn historisch-calvinistische beweging te spannen. Waarin hij ook inderdaad grote resultaten heeft geboekt.

2.4.1 *Kinderuitzendingen*

Toen na de Eerste Wereldoorlog in Hongarije grote ontwrichting en ar-moede was ontstaan, deed de Nederlandse overheid het aanbod dat Hongaarse kinderen die dat nodig hadden voor kortere of langere tijd in Neder-land konden komen opknappen. Daarmee begonnen de kinderuitzendingen, waarvan er overigens ook naar Zweden, Zwitserland, Engeland en, vanaf 1923, eveneens naar België gingen. Niet alleen kinderen uit Boedapest kwa-men hiervoor in aanmerking. De toelating tot en begeleiding van deze zogenaamde 'kindertransporten' was in handen van het Rode Kruis. Aan

¹⁵ Ladányi Sándor: *op. cit.* 35.

¹⁶ Bérczes Tibor: *op. cit.* 5.

Nederlandse zijde werkten ten behoeve van deze actie een Centraal Comité, de Hongaarse vertegenwoordiging in Nederland, vele protestantse en plaatselijke comités, het Rooms-Katholieke Huisvestings Comité in 's-Hertogenbosch en het Rooms-Katholieke Hongaarsche Kindercomité in Amsterdam. Aan Hongaarse zijde waren o.a. de regeringscommissaris, de Hollandse Zending tezamen met de Landelijke Liga voor de Kinderbescherming ('Országos Gyermekvédelem Liga') en de betrokken ministeries werkzaam. Tussen 1923 en 1925 was in Hongarije de theologische professor Kálmán Kállay de grote motor van de protestantse actie. Aan Nederlandse kant verdienen vooral vermelding de Haagse arts dr. Th. van Schelven met zijn Hongaarse echtgenote, als de eigenlijke initiator en het echtpaar baron en baronesse Van Vredenburg,¹⁷ die hoofd en ziel van de hele actie bleven. Er gingen naar Nederland transporten van rooms-katholieke en protestantse kinderen, zowel apart als gemengd. Wel werd er voor gezorgd dat de kinderen in een gezin van dezelfde confessie terecht kwamen. Daarbij deed Sebestyén al het mogelijke om ervoor te zorgen dat zoveel mogelijk kinderen bij streng calvinistische families in huis kwamen.

De kinderpactie werd echter veel breder gedragen dan alleen door de beweging van het historisch-calvinisme.

Op 10 februari 1920 vertrok van het Keleti pályaudvar de eerste kindertrein naar Nederland: 260 meisjes, 340 jongens, in de leeftijd van 6 tot 14 jaar, twee artsen, 20 verpleegsters, 10 diaconessen met aan het hoofd baron Josephin Prónay. Ze zongen ontroerd het Hongaarse volkslied. Ze beloofden ook in de vreemde van hun vaderland te blijven houden. De minister-president Károly Huszár en zijn gevolg liepen tussen hen allen door. Op zijn vraag wie van hen er thuis wilde blijven was een doodse stilte het antwoord. Om 5 uur vertrok de trein [...].¹⁸

Zij die als kind een dergelijke uitzending meegemaakt hebben, herinneren zich hoe in de speciale treinen de banken vervangen waren door stapelbedden, drie boven elkaar, en hoe alle kinderen een bordje, beker en lepel voor de reis meekregen.¹⁹ De voorbereidingen voor de uitzending vroegen zowel in Hongarije als in Nederland kolossaal veel werk. De reis duurde bijna drie dagen. In Arnhem werden veel transporten opgewacht door leden van

¹⁷ Baronesse Van Vredenburg, geboren Maria Havelaar, was van Hongaarse afkomst. Zij werd in 1924 in Boedapest begraven als de 'moeder van duizenden Hongaarse kinderen'. In: *Kálvinista Szemle*, 1924. okt.

¹⁸ Gergely Ferenc: Száz vonat aranyvetélőként jár Európa átokverte földjén. Rések a holland-magyar gyermekmentő akció történetéből, 1919–1928. In: *Confessio* (1987/4), 12–22, m.n. 18.

¹⁹ Gergely Ferenc: *op. cit.*; Verkamman-Koster, R.: *De trein naar Holland*. Hongarije Comité, Rotterdam-Zuid 1998; Knol, Jacobus: *Tussen Boedapest en Bergumerheide*. Kok, Kampen 2003; Kootstra, Douwe: *Berjochten út Boedapest*. Friese Pers, Leeuwarden 2001.

de kerken daar, die de Hongaarse kinderen ontvingen met kadetjes met boter en kaas, sinaasappels en warme chocolademelk.

Door de vele contacten die al tussen Hongaarse en Nederlandse protestanten bestonden stak de Nederlandse hulp in het kader van de Hongaarse wederopbouw boven de overige Europese hulpacties uit.

Ook de Nederlandse koninklijke familie sympathiseerde met de kindershulp. Zo schonk prinses Juliana bij gelegenheid van haar elfde verjaardag in 1920 alle Boedapestse meisjes van dezelfde leeftijd een volledige kinderuitzet en aan de baby's die op 7 mei 1920 geboren werden een babyuitzet. Uit dank hielden 20.000 kinderen van 6 tot 14 jaar een massale optocht voor de villa van de Nederlandse consul J. P. Ph. Clinge Fledderus in de Örom utca.

2.4.2 *Andere kindershulp*

Stuwende krachten in de verdere ontwikkeling van de acties waren de drie dochters van Abraham Kuiper, Henriëtte, Katalin en Johanna, die ook overigens op diaconaal gebied veel voor de door een wereldoorlog en twee bloedige revoluties noodlijdende Hongaren hebben gedaan. Ook consul Fledderus was actief in de organisatie betrokken.²⁰ Zij verleenden niet alleen substantiële hulp bij de kindertransporten, maar startten ook een actie voor kindervoedselhulp in Boedapest zelf waardoor gedurende enkele jaren aan in totaal 6.674 Hongaarse oorlogswezen gedurende vijf koude maanden per jaar een middagmaal kon worden geboden.²¹ Het initiatief tot deze Nederlandse Gereformeerde Kindervoedselhulp kwam van Katalin Kuiper. In 1920 vormde zij in Den Haag een zes leden tellende commissie voor dit doel. Geldinzameling gebeurde vooral onder in Amerika wonende Nederlanders. Van de ingezamelde 60 000 gulden nam de commissie het dagelijkse middageten van 1000 kinderen op zich, op voorwaarde dat er tijdens het eten godsdienstige opvoeding zou plaatsvinden. Op 15 februari 1922 gaf de Nederlandse ambassadeur, Michiels van Verduijnen, in Boedapest aan 400 kinderen een maaltijd. Begin 1923 werd er onder de Nederlandse gereformeerden weer een actie gehouden om aan 2 000 kinderen in Boedapest eten te verschaffen. In mei 1923 werden de keukens van de gereformeerde voedselhulp in Boedapest plechtig gesloten; het werk werd deels voortgezet door het nieuw opgerichte Reformatorisch Centrum voor Kinderbescherming.

Al eerder, in 1921, had Henriëtte Kuiper een tijdelijk kinderdagverblijf opgezet. Twee jaar later werd dit een definitief diaconessenweeshuis, Filadelfia, in Pestújhely.

²⁰ Bernáth István: *Hollandról magyarra. In: Hollandból magyarra. Kultúrhistoriai tanulmányok és szemelvények.* Budapest 1986.

²¹ *Kálvinista Szemle*, 1923. június 16., waar de geholpen aantallen kinderen als volgt gespecificeerd zijn: in 1921: 1050; in 1922: 1150; in 1923: 1250. Kinderen die opgeknapt waren gaven hun plaats weer door aan anderen.

Voor al deze vormen van kindershulp werden in 1922 in Hongarije en in Nederland, hier vooral aan gereformeerde zijde, veel contactcommissies opgericht.

2.4.3 Voortzetting van de kinderruitzendingen

De Hongaren staken hun dankbaarheid voor de Nederlandse hulp niet onder stoelen of banken. Bij de viering van het 25-jarig ambtsjubileum van koningin Wilhelmina, in augustus 1923, was er een grote optocht in Den Haag. Daarin liepen groepen mee uit elke provincie en alle overzeese gebiedsdelen, maar ook een groep Hongaarse kinderen, met voorop de Hongaarse vlag. Ze zongen een speciaal voor deze gelegenheid geschreven lied, waarin dank en hulde aan de koningin werd gebracht voor de hulp aan de Hongaarse kinderen.²² In Hongarije verscheen een speciaal nummer van de *Kálvinista Szemle*, gewijd aan dit ambtsjubileum van Wilhelmina, 'koningin van Nederland en Indië'.

In september ontving de koningin een delegatie van Hongaarse kinderen in audiëntie. De Haagse Hongaarse zaakgelastigde schreef in zijn bericht daarover hoe de delegatie in Hongaarse kleding gekleed was, hoe de koninginnen de hand reikte en naar hun welzijn informeerde en hoe het ontspannen, bescheiden gedrag en de schoonheid van het Hongaarse ras haar beviel. Bij gelegenheid van de 18de verjaardag van Juliana gaf een Hongaarse jonge vrouw een zelfvervaardigd tafellaken aan de prinses cadeau.²³

In 1924 bracht Kálmán Kállay in Boedapest verslag uit over de belevenissen van de kinderen in Nederland.²⁴ Op 7 juli 1924 vertrok er weer een heel leger kinderen per trein naar Nederland.

In het gemeentebladje van Cortgene van 15 maart 1924 schrijft de hervormde ds. K. H. Miskotte over de komst van de Hongaarse kinderen in Cortgene een lyrisch stukje: 'De Hongaartjes komen'. Bij de hartelijke ontvangst van deze kinderen door de inwoners van Cortgene tekent hij aan: 'Is het medelijden alleen? Het is veel meer, geloof ik.' Zelf beantwoordt hij deze vraag in het volgende nummer (22 maart 1924) aldus: 'Nee, geen medelijden alleen; het is de trek van onze bloedverwantschap, het is een wild en zoet opwaken van 't besef: 't zijn onze kinderen, onze zusjes en broertjes, het zijn de geslagen spruiten van de mensheid, diezelfde mensheid, waaraan wij met de onzen ontsproten zijn.' Hij vervolgt: 'Innig dankbaar gedenk ik nog de ontroering op zoveler gezicht. En waarlijk ik heb mijn gemeente van haar beste zijde gezien – o! het heeft me zo verheugd. En niemand die meegeholpen heeft zal, al had hij in 't begin moeilijkheden – spijt hebben. Maar, weet

²² Verkamman-Koster: *op. cit.* 92.

²³ Gergely Ferenc: *op. cit.* 18.

²⁴ *Kálvinista Szemle*, 1924. március 29.

ge? In en door deze ontroering hebben wij, onbewust een vernietigend *vonnis* geveld over elke oorlog en elke hatelijkheid, hebben wij hulde gebracht aan de soevereine schoonheid van de liefde [...].'

In het gemeenteblad van 6 september 1924 schrijft Miskotte vervolgens: '1) de eerstvolgende trein voor Hongaarse kinderen gaat 7 oktober. 2) wij ontvingen een dringend schrijven om toch plaats te zoeken voor Duitse kinderen.' Hij voegt daaraan toe: 'Ik vraag u, allen, die geen Hongaartjes in huis nam, hierin uw roeping te bedenken. Wat mij betreft, van meet af heb ik gemeend dat de nood in Duitsland groter was dan in Hongarije [...].'²⁵

Na vier jaar kwamen er signalen dat er aan de kinderuitzending een einde zou komen. Aan Hongaarse kant moest meegedeeld worden dat de uitzending alleen bedoeld was voor kinderen die het echt nodig hadden. Aan Nederlandse kant werd de economische situatie moeilijker; bovendien deed de kerkscheuring in de boezem van de GKN in 1926 ook geen goed aan de zaak. Juli 1926 sloot het Haagse Centrale Comité haar werk na zes jaar officieel af. De Hongaarse minister József Vass verklaarde dat er voor kinderuitzending in 1927 geen budget meer was. In april 1927 functioneerde nog slechts het Amsterdamse comité en vertrok vanuit Hongarije de laatste trein, met 742 kinderen, naar Nederland. 1 januari 1928 vertrok de laatste kindertrein vanuit Nederland richting Hongarije. Voor wie later terugging, moest de reis particulier worden gefinancierd.

Het mag duidelijk zijn hoeveel werk en ook zorgen de kinderpulp met zich meebracht. De zorgen om en met de kinderen: ziekte, de veel voorkomende tuberculose, de ondeugd, de gewenning in de nieuwe omgeving, het verlangen van de Hongaarse ouders naar hun kinderen, de heimwee van de kinderen, het zich maar al te goed thuis voelen. Zorgen om de realisering en de continuering van het vervoer van de kinderen. Zorgen om het afstaan en de begeleiding van de kinderen, de financiering van de treinreizen. Zorgen vanwege de tegenstelling tussen de diverse organiserende groepen, comité's, Liga enz. Zorgen om de spanningen tussen de diverse confessies. Zorgen om persoonlijke rivaliteiten, enz. Zorgen te over dus.

Maar behalve deze zorgen was er ook de enorme vreugde en dankbaarheid over wat er mogelijk bleek. Op 17 april 1926 vertrok te midden van feestelijkheden de honderste kindertrein. Bisschop László Ravasz sprak bij die gelegenheid van een 'vredeskruistocht'. Hij vergeleek de buitenlandse reis van de Hongaarse kinderen met een moderne kinderkrustocht, die zonder bloedvergieten wonderbaarlijke overwinningen behaalt, want zij verovert met eenvoudige kinderlevens en kinderzielen het hart van het buitenland voor Hongarije en het Hongaarse volk. 'Ez a száz vonat aranyvetélőként

²⁵ Miskotte, K. H.: ... *als een die dient*. Volledige uitgave van het 'Gemeenteblaadje Cortgene'. Ten Have, Baarn 1876, 101, 105, 106, 208.

jár Európa átokverte földjén [...]. Legyenek áldottak a kezek, amelyek útrabocsátják és fogadják.²⁶

2.4.4 *Andere initiatieven*

Behalve de noodhulp aan tienduizenden Hongaarse kinderen werden er in deze tijd ook andere initiatieven ontplooid. Ferenc Gergely zegt in dit verband terecht: 'Sem előtte, sem utána ilyen közel nem került egymáshoz a holland és a magyar nép.'²⁷

In 1921 ging de *Magyar–Holland Szemle* (De Hongaars-Nederlandse Revue) van start, waarin met name de ontwikkeling van de economische contacten aandacht kreeg. In 1922 ontstond onder voorzitterschap van graaf Albert Apponyi en op initiatief van de Magyar–Holland Társaság ('Nederland in den Vreemde') de culturele vereniging *Magyar–Holland Egyesület*, onder voorzitterschap van baron Van Vredenburg.

2.4.5 *Balans van de kinderruitzendingen*

De balans van de grootscheepse kinderruitzending opmakend kan het volgende gezegd worden.

In totaal hebben tussen 1920 en 1930 61.447 Hongaarse kinderen aan de uitzending deelgenomen. Daarvan gingen er 131 naar Zweden (in 1920 en 1921), 603 naar Engeland, 10.608 naar Zwitserland, 21.542 naar België en 28.563 naar Nederland.²⁸ Zowel in Nederland als in Hongarije had een ontelbaar aantal mensen aan de hulpactie meegewerkt.

De meeste kinderen gingen na enkele maanden, sommigen echter pas na meerdere jaren weer naar huis. Van de tot 1926 in totaal 52.620 uitgezonden kinderen, van wie 80% aan tuberculose leed, stierven er 56, twee door een ongeluk. Er waren er die meerdere keren naar Nederland teruggingen. Anderen, zoals Erzsébet Sztricskó²⁹, bleven levenslang pelgrimeren tussen Hongarije en Nederland. Naar schatting 1200 à 1500 Hongaarse kinderen zijn levenslang in Nederland gebleven, aan het werk gegaan, getrouwd, enz.

De verbondenheid en liefde tussen pleegouders en kinderen bleven vaak en lang bestaan. Dat blijkt wel uit de vele bezoeken die de Hongaarse kinderen op latere leeftijd aan Nederland brachten. Maar het omgekeerde gebeurde ook: in 1922 was er een geweldige toename van het Nederlandse toeristenverkeer in Hongarije doordat honderden Hollandse 'ouders' hun Hongaarse pleegkinderen kwamen bezoeken; in juli 1926, bijvoorbeeld, en nog eens in 1927 kwam

²⁶ Gergely Ferenc: *op. cit.* 15–17.

²⁷ *Ibid.* 17.

²⁸ In 1920: 3588; in 1921: 3766; in 1922: 5178; in 1923: 4711; in 1924: 3906; in 1925: 3377; in 1926: 642; in 1927: 2061; in 1928: 545; in 1929: 550; in 1930: 239. Gergely Ferenc: *op. cit.* 21.

²⁹ Knol, Jacobus: *op. cit.*

ds. W. A. Decker naar Boedapest als leider van een groep Nederlandse 'ouders' die 'hun Hongaarse kinderen' wilden bezoeken.³⁰

2.5 *Jenő Sebestyén's programma (2): organisatie*

Toen de kinderuitzendingen en andere hulpacties in 1920 begonnen oordeelde Sebestyén de tijd rijp om zijn grote levensdoel te realiseren: de invoering van het Nederlandse strenge calvinisme in Hongarije. Vóór alles wilde hij de officiële erkenning van de Hongaarse Hervormde Kerk door de GKN in de wacht slepen. Hij geloofde in de realiseerbaarheid van zijn ideaal, ondanks dat hij wist dat in Hongarije geheel andere verhoudingen bestonden dan in Nederland. Zo was de richtingenkwestie in Hongarije niet, als in Nederland, een zaak waar heel het kerkvolk zich mee bezighield, maar slechts theologen. Om zijn ideaal te verwezenlijken werd in 1920 de 'Holland-Magyar Református Bizottság' (het Nederlands-Hongaarse Gereformeerde Comité) opgericht, met Sebestyén als voorzitter.

2.5.1 *Kerkelijke publiciteit*

Op initiatief van Sebestyén ging in april 1920 het weekblad *Kálvinista Szemle* van start, met hemzelf als eigenaar, uitgever en redacteur. De materiële randvoorwaarden voor de uitgave werden gegarandeerd door Henriëtte Kuyper, die ter ondersteuning van het blad in Den Haag een speciaal comité oprichtte. Het tijdschrift omschreef zich als *Református Egyháztársadalmi Hetilap* (Gereformeerd kerkelijk-maatschappelijk weekblad) en werd door Sebestyén 'het kind van de Nederlandse *Heraut*'³¹ genoemd. Het blad stond bol van de berichten over wat de Nederlandse gereformeerden zeiden, deden en wat hen kerkelijk, theologisch en politiek bezighield. Ook werd veelvuldig bericht over bezoeken over en weer.

Ter illustratie een overzicht wat er in de *Kálvinista Szemle* van 1921 zoal aan mededelingen over Nederland verscheen: stichting in Nederland van het A. Kuyper-huis en een Kuyper-fonds na diens dood; opvang van Hongaarse kinderen in o.a. Broek op Langendijk, Den Haag, Dordrecht, Groningen; het verzekeren van 2 à 3 beursplaatsen voor Hongaarse studenten aan de VU en in Kampen³²; verslag over tientallen wederzijdse bezoeken, met de daarbij gehouden lezingen; verzoek aan Hongaarse gemeenten om bezoekende

³⁰ *Kálvinista Szemle*, 1926. július 31.

³¹ De *Heraut* verscheen vanaf 1877 als weekblad onder de titel *De Heraut van de Gereformeerde Kerken in Nederland*. Via dit blad heeft de redacteur, Abraham Kuyper, het emancipatieproces van de gereformeerden sterk bevorderd met de Doleantie van 1886 als climax. In 1920 nam Kuypers zoon H. H. Kuyper de redactie over.

³² In Kampen was een gereformeerde theologische hogeschool, oorspronkelijk opgericht vanuit de Afscheiding van 1834; de Vrije Universiteit (VU) in Amsterdam is gesticht door Abraham Kuyper.

Nederlandse predikanten te ontvangen; de Utrechtse Dompredikanten 600 jaar; een ouderlingenconferentie in Zeeland; de hervormde kerkenraad in Apeldoorn vraagt zich af wat lidmaten in een vakbond te zoeken hebben; een Nederlands kinderloos echtpaar zoekt Hongaars kind ter adoptie; overlijden van dr. Bavinck; benoeming van de ethische, maar hungarofiele dr. Cramer te Utrecht; een conferentie van de Nederlandse gereformeerde studentenbeweging; enz. Daarnaast verschenen diverse artikelen over: strenge tucht op leer en leven en de reversalis op gemengde huwelijken binnen de Nederlandse gereformeerde kerken; interesse daar in de gevolgen van de oorlog en de invloed van het bolsjewisme; Nederlandse belangstelling voor het oprichten van een gereformeerde politieke partij in Hongarije; terugkeer van de Hongaarse kerk naar het calvinisme. Ook publiceerde het blad meditaties van Abraham Kuyper in Hongaarse vertaling.

In 1921 telde de *Kálvinista Szemle* reeds meer dan 1000 abonnees.

Om de onderlinge verbondenheid te versterken begon in 1922 de uitgave van de *Hongaarsche Heraut*, de Nederlandstalige pendant van de *Kálvinista Szemle* en het Hongaarse (twee-eiige) tweelingzusje van de Nederlandse *Heraut*. De redactie werd gevormd door Jenő Sebestyén, Zoltán Galambos, J. István Kovács en Richard Biberauer. De voornaamste motivatie voor deze publicatie was de overtuiging dat vanwege de taalbarrière het buitenland weinig of niets van de Hongaren af wist. De *Hongaarsche Heraut* gaf informatie over het Hongaarse (kerkelijke) leven, in het verleden en in het heden. Er bestonden ook plannen voor een Engelse, Duitse en Franse uitgave. Het blad telde enige tijd meer dan 5000 abonnees.

2.5.2 Kerkelijke bezoeken

Vanaf 1918 werden over en weer talloze kerkelijke bezoeken gebracht. Om een indruk te geven van het drukke verkeer over en weer hierbij een kleine greep daaruit.

In 1918 bezocht Jenő Sebestyén met een Hongaarse delegatie de gereformeerde kerk in Den Haag. Het jaar daarop bracht de 20-jarige gereformeerde J. J. Buskes jr. namens de Nederlandse Christen-Studenten Vereniging (NCSV) een bezoek aan Hongarije.³³ Begin 1921 hield Sebestyén lezingen in Nederland. In mei 1921 hield Géza Antal een lezing in Rotterdam n.a.v. de overdracht van een Hongaars boekengeschenk aan de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag. Juli 1921 bezochten Nederlandse universiteit- en hogeschoolstudenten Hongarije. De maand daarop bezochten de Kampense professoren Hoekstra en Bouwman Hongarije. Op 4 september was dr. Wielenga op bezoek in Gödöllő en in diezelfde maand bezochten ook de gereformeerde

³³ Buskes, J. J.: *Hoera voor het leven*. De Brug, Amsterdam 1959, 72–73. In 1922 meldde de *Kálvinista Szemle* dat de Nederlandse gereformeerde synode [in 1920; GHvdG] de kerkleden geadviseerd had om niet tot de NCSV toe te treden.

predikanten Neijmans en Ronge Hongarije. Op 25 september arriveerden Henriëtte en Johanna Kuyper voor een bezoek in Boedapest. In het kader van de predikantenuitwisseling met de gereformeerde kerken bezocht de Schotse peregrinus Sándor Csekey vanaf november 1921 ook twee maanden Nederland. In december bezocht mevr. Andriessen, vice-voorzitster van de Groningse kinderactie, Hongarije en in diezelfde maand hield dr. Aladár Szabó, oprichter van de Hongaarse inwendige zending, lezingen voor gereformeerde kringen in Nederland. In augustus 1922 bracht een groep van 33 Nederlanders, onder wie 2 predikanten, een arts, leraren en studenten, een bezoek aan Boedapest en in december hielden weer enkele Nederlanders lezingen in Boedapest.

In 1923 nodigde de synode van de GKN bisschop László Ravasz en Jenő Sebestyén uit voor een bezoek aan de synodezitting. In zijn korte begroetingswoord tot de synode zei Ravasz dat hij van de Hongaarse Hervormde Kerk geen opdracht had om officieel aanwezig te zijn, maar dat hij er van overtuigd was dat elke hervormde in Hongarije blij was met zijn aanwezigheid ter synode. Hij stelde dat de Nederlandse gereformeerden veruit het meeste voor de Hongaarse hervormden hadden gedaan. 'Als volkskerk kennen we onze verleidingen en moeilijkheden, maar we vertrouwen op de kracht van het calvinisme tot vernieuwing.'³⁴ Deze 28ste augustus werd volgens Sebestyéns verslag in een speciale editie van de *Kálvinista Szemle* een 'Hongaarse dag' in de synodevergadering. Men besprak de contacten, de bevestiging en bevordering ervan. Er werd besloten tot een structurele opvang van Hongaarse studenten in Kampen en aan de VU. Gedurende deze dagen waren Ravasz en Sebestyén te gast bij dr. H. Colijn, voorzitter van de Anti-Revolutionaire Partij³⁵ en minister van financiën.

In juni 1924 was er in de tuin van het Bethesda diaconessenhuis een feest ter ere van het bezoek van een groep Nederlanders, onder wie mevr. Bosch, gevolmachtigde van de Liga, en studenten.³⁶ In 1926 bezocht prof. A. A. van Schelven van de VU met zijn Hongaarse echtgenote Boedapest. In de zomer van 1927 kwamen onder leiding van o.a. de Utrechtse professor J. A. C. van Leeuwen honderd Nederlandse studenten naar Hongarije.

In 1926 bracht Sebestyén een uitgebreid bezoek aan Nederland. Het doel van dit bezoek was: 1. bespreking van de zaken van het Nederlands-Hongaarse Comité; 2. het verwerven van meer beurzen voor Hongaarse studenten in Kampen en aan de VU; 3. afspraken voor studiereizen van kerkelijke personen; 4. bestudering van de calvinistische politiek; 5. bespreking van de zaken betreffende de *Hongaarsche Herald*; 6. bestudering van de protestantse

³⁴ *Kálvinista Szemle*, 1923. szeptember 8.

³⁵ De door Abraham Kuyper in 1879 gestichte 'gereformeerde' politieke partij (ARP).

³⁶ *Kálvinista Szemle*, 1924. július 5.

radiovereniging; 7. voorbereiding van de oprichting van Hongaarse gereformeerde jongelingsverenigingen; 8. fondsenwerving voor de Hongaarse Gereformeerde Studentenvereniging 'Soli Deo Gloria'; 9. het houden van diverse lezingen; 10. besprekingen betreffende kerkelijke diplomatie.

2.5.3 *Theologische publiciteit*

Ook aan theologische publiciteit werd aandacht besteed. Het Nederlands-Hongaarse Gereformeerde Comité stichtte in 1921 een Nederlands-Hongaarse Calvinistische Bibliotheek. Een van de doelstellingen was de uitgave van de werken en commentaren van Calvijn. Daar is echter weinig van terechtgekomen. Wel werd in dit kader een serie werken van Nederlandse gereformeerde theologen, – zoals Kuyper, Bavinck, e.a. –, in het Hongaars uitgegeven. Het is opvallend hoe verhoudingsgewijs weinig van het buitengewoon rijke levenswerk van Abraham Kuyper zelf in het Hongaars is vertaald.

2.5.4 *Theologische studie en conferenties*

Nadat in 1921 een commissie was gevormd om de kwestie te bestuderen besloot de synode van de GKN in 1923 tot een structurele opvang van Hongaarse studenten. In 1927 werd besloten dat er om de twee jaar vier studenten in Kampen en aan de VU konden studeren. Dit aantal beurzen was echter aanmerkelijk minder dan gevraagd was. Sebestyén had bij zijn bezoek in 1926 namelijk om in totaal 20 plaatsen voor Hongaarse studenten gevraagd. Het opnemen van meer dan vier studenten ging echter de krachten van de Nederlandse gereformeerden te boven. De Hongaarse VU-student László Horváth stelde daarop de Hongaarse gemeenten voor de vraag of het hen dan geen pijn deed dat haar zonen niet aan de zuiverste gereformeerde theologische opleiding konden studeren en hij riep de gemeenten op bij te dragen aan de buitenlandse studie van haar theologische studenten.³⁷

Op 20 en 21 april 1922 vond te Boedapest een Hongaars-Nederlandse theologenconferentie plaats, georganiseerd door het Nederlands-Hongaarse Gereformeerde Comité. De conferentie was bedoeld voor allen die het gereformeerde geloof willen belijden. Van Nederlandse kant werd aan de voorbereiding deelgenomen door prof. Van Schelven (VU), prof. Lindeboom (Kampen), de politicus Van Idenburg, ds. Rullmann (Utrecht), prof. H. H. Kuyper en prof. F. W. Grosheide (VU); voorzitter aan Hongaarse zijde was dr. Aladár Szabó. Nederlandse medewerkers aan de conferentie waren de theologen: Grosheide, Bouwman, Hoekstra en Wielenga, terwijl ook Keizer

³⁷ *Kálvinista Szemle*, 1927. június 18. Toen ik in 1969 als Nederlandse peregrinus onder de Hongaren in Zevenburgen verbleef, ontmoette ik in Erdőszentgyörgy (Roemeens: Sângeorgiu de Pădure) de hervormde predikant Zsolt Cseh die op zeer klassieke wijze Nederlands sprak. Hij had zijn Nederlandse kennis opgedaan uit de boeken van Abraham Kuyper, doordat hij de bibliotheek van ds. László Horváth had geërfd.

(Amsterdam), Scheele (Tiel) en Brouwer (Heemstede) aan de conferentie deelnamen. Medewerkers van Hongaarse kant waren: Aladár Szabó, Gyula Forgács en Jenő Sebestyén, terwijl zich nog 43 andere Hongaarse deelnemers hadden aangemeld. In totaal namen deel: 8 Nederlanders, ca. 144 Hongaren (onder wie de Zevenburgse Sándor Tavasz), enige tientallen gasten en ca. 500 man publiek.

Op 8 en 9 mei 1924 vond in Boedapest een tweede Hongaars-Nederlandse gereformeerde theologenconferentie plaats. Opmerkelijk genoeg hielden hier niet alleen gereformeerde Kampense hoogleraren een referaat, maar ook de hervormde Utrechtse theologisch hoogleraar H. Noordt zij. Zij werden vergezeld door de Kampense uitgever J. H. Kok. Na de conferentie gingen de Nederlandse deelnemers door naar o.a. Kolozsvár, Debrecen en Rimaszombat.

2.5.5 Jongerenwerk

In navolging van de GKN wilde ook Sebestyén de jeugd toerusten in de geest van het historisch-calvinisme. Daartoe begon hij aan de organisatie van een jeugdbeweging en van gereformeerde scholen. In 1921 werd 'Soli Deo Gloria' opgericht. Dit gebeurde overigens niet door Sebestyén zelf, maar wel door hem geïnspireerd, deels als voorbereiding voor een gereformeerde politieke partij, deels als tegenwicht tegen de liberaal geachte 'Keresztyén Ifjúsági Egyesület'. Op de conferenties van Soli Deo Gloria waren van meet af aan Nederlandse genodigden, in 1927 bijvoorbeeld wel een honderdtal. Door haar sociale bewogenheid werd Soli Deo Gloria door de tijd een verzamelaarsplaats van gereformeerde progressieven.³⁸

2.5.6 Onderwijs

Tot dit jeugdwerk behoorde ook de door Sebestyén in 1920 ingestelde 'Nederlandse school'. Bedoeld als kadervorming voor de jonge gereformeerde studenten en de vrouwenvereniging bestond de school uit vanuit Nederland teruggekeerde Hongaarse kinderen. Zo kon de geest van de Nederlandse calvinistische cultuur des te beter in Hongarije geïmporteerd worden. Tot de sluiting van de school in 1927 telde zij gemiddeld 80 leerlingen per jaar. Daarna werd haar functie deels overgenomen door de Julianaschool.

In 1922 was een fonds opgericht om tot een gereformeerde volksschool te komen. De in gezelschap van Henriëtte en Johanna Kuyper naar Boedapest gekomen gravin Cornelia van Limburg-Stirum schonk 60 gulden, waarna prof. S. Grosheide in 1924 in de Nederlandse *Heraut* nog eens een oproep deed voor dit doel. In september 1926 kwam het in Boedapest inderdaad tot de opening van de vierklassige gereformeerde lagere Julianaschool, geves-

³⁸ Bérczes Tibor: *op. cit.* 8.

tigd aan de Koningin Wilhelminastraat 5.³⁹ Bij de opening was niet alleen Katalin Kuyper aanwezig, maar ook de leider van de ARP, de gewezen minister van defensie en van financiën en gewezen minister-president, Hendrik Colijn. Aan de school werd lesgegeven door een flink aantal leraressen die hun opleiding in Nederland hadden gekregen. Het was de bedoeling dat deze school een model voor een landelijk netwerk van gereformeerde scholen zou worden. De school heeft tot aan haar nationalisatie in 1948 gefunctioneerd. In 1992 is zij weer in gebruik genomen.

In 1922 maakt de *Kálvinista Szemle* melding⁴⁰ van plannen van de Nederlandse regering om in Debrecen een leerstoel Nederlands op te richten. Drie jaar later werden er in Hongarije al meerdere Nederlandse taalcursussen gegeven.⁴¹

2.5.7 Politiek

Sebestyén wilde ook verandering op politiek gebied tot stand brengen. Al heel vroeg probeerde hij naar Kuyperiaans voorbeeld een Hongaarse politiek voor de toekomst te ontwerpen. Het door hem in het leven geroepen 'Calvijn Verbond' ('Kálvin Szövetség') leende zich er echter niet toe om de opstap naar een politieke partij te worden. Daarom startte hij in 1920 het Calvinistisch Politiek Verbond, de 'Kálvinista Politikai Szövetség', met het doel om de politieke, ethische, sociale en economische principes van het calvinisme tot grondslag van een christelijke politiek en politieke partij te maken. De *Őrálló* werd het gereformeerd politieke weekblad. Sebestyén bekritiseerde (ook in de *Kálvinista Szemle*) herhaaldelijk de bestaande of zich ontwikkelende maatschappelijke orde. Dit kwam hem soms op censuur te staan, waardoor het blad met lege kolommen verscheen. Vermelding verdient dat Sebestyén bij meerdere gelegenheden het nationaal-socialisme en haar racistische ideologie op christelijke gronden veroordeelde en lang van tevoren van de kerk heeft geëist dat zij daartegen een standpunt zou innemen.⁴²

Enkele weken na de oprichting van het Calvinistisch Politiek Verbond nam Sebestyén contact op met de Nederlandse ARP. Een van haar leiders kwam nog in de zomer van 1920 naar Boedapest om over samenwerking te overleggen. Daarna brachten Nederlandse calvinistische politici regelmatig bezoeken aan Hongarije. Zo namen in 1921 Abraham Kuypers oudste zoon Herman en dochter Henriëtte deel aan bijeenkomsten van het Verbond, waarbij ze melding maakten van het succes van de christelijke politiek in Nederland. In 1922 berichtte de *Kálvinista Szemle* verheugd dat de Nederlandse verkiezingsuitslagen positief waren uitgevallen voor de christelijke politiek. In de zomer van 1923 werden op meerdere plaatsen in Hongarije afdelingen van de Kál-

³⁹ De naam van de Vilma út werd later Gorkij út en nog later de Városligeti fasor.

⁴⁰ 1922. január 14.

⁴¹ *Kálvinista Szemle*, 1925. október 10.

⁴² Ladányi Sándor: *op. cit.* 50.

vinista Politikai Szövetség opgericht. Het hoogtepunt in de betrekkingen tussen de Hongaarse historische calvinisten en de Nederlandse anti-revolutionairen was Colijns bezoek in Boedapest en Debrecen in 1926, diens aanwezigheid bij de opening van de Julianaschool en zijn lezingen en ontmoetingen met bijna alle belangrijke Hongaarse politici. De zaak van de calvinistische politiek verdween daarna echter snel naar de achtergrond. De leiders van de Hongaarse hervormde kerk waren niet erg enthousiast over de calvinistische politiek. Zij waren over het algemeen tegen het bedrijven van politiek door de kerk. László Ravasz verklaarde na het bezoek van Colijn diplomatiek dat Hongarije bovenal een sterk protestantisme nodig had. De voorbereiding van gereformeerde vakbonden was Sebestyén's laatste actie op politiek gebied. Een actie echter die op niets uitliep.

Het leek er soms op alsof Sebestyén niet alleen van de Hongaarse Hervormde Kerk een kloonkerk van de GKN wilde maken, maar of hij ook het Hongaarse volk aan de Nederlandse kroon wilde brengen. In publicaties van Sebestyén en de zijnen vond een heuse popularisering van het Nederlandse vorstenhuis plaats. Op 25 november 1923 meldde de *Kálvinista Szemle* vol trots dat koningin Wilhelmina, 'de enige hervormde koningin',⁴³ van het Hongaarse Rode Kruis de Ster van Verdienste had ontvangen. Zoals gemeld kwam het in 1926 tot de Julianaschool in de koningin Wilhelminastraat in Boedapest...

3. Doorwerking van het historisch-calvinisme; weerklink en wanklink

Uit het voorgaande mag duidelijk zijn dat Jenő Sebestyén met zijn historisch-calvinistisch programma een grote impact en weerklink heeft gehad, zowel in Hongarije als in Nederland. Maar er waren aan beide zijden ook wanklinken te horen...

3.1.1 Weerklink in Nederland

Het is niet zo dat de historisch-calvinistische beweging het monopolie of zelfs maar het eerstgeboorterecht had m.b.t. de hulpverlening door en de contacten met Nederland. Reeds direct na de oorlog voerde Géza Antal overleg in Nederland dat leidde tot diverse hulpzendingen, zodat o.a. het Bethesda-ziekenhuis onafgebroken kon blijven functioneren.⁴⁴ Vanuit Rotterdam kon hij berichten dat Colijn, gewezen minister van oorlog, 100 000 gulden voor Hongaarse weduwen en wezen schonk. Katalin Kuyper, die ook al eerder een gift voor dringende hulp had gedaan, voegde daar nog eens 20 000 gulden aan toe. Ook de kinderpacties werden in Nederland veel breder gedragen dan

⁴³ Sebestyén zou zeker teleurgesteld geweest zijn als hij had geweten hoezeer het Oranjehuis ook toen al bepaald niet streng calvinistisch was.

⁴⁴ Gergely Ferenc: *op. cit.* 13.

door gereformeerden alleen. Ook rooms-katholieken en vooral hervormden en hervormde gemeenten namen hieraan deel.

Bisschop László Ravasz zei in de vergadering van de gereformeerde synode van 1923 echter volkomen terecht, dat de Nederlandse gereformeerden veruit het meeste voor de Hongaarse hervormden hadden gedaan. Ook in andere contacten voerden gereformeerden in deze jaren de boventoon. Een belangrijke factor was de grote weerklank die de beweging van het Hongaarse historisch-calvinisme onder de Nederlandse gereformeerden vond.

De beweging van Abraham Kuypers en de GKN waren in het eerste kwart van de 20ste eeuw bovendien bij uitstek geschikt om het grootste aandeel in de hulpverlening en de contacten te nemen. De relatief jonge beweging en kerken vonden in Sebestyén een gedreven en onvermoeibare partner om het zogenaamd zuivere calvinisme tot verdere ontplooiing te brengen. Gemotiveerd, actiegericht, sterk zendingsbewust en met organisatorische vaardigheid maakte men wederzijds enthousiast gebruik van de nieuwe mogelijkheden op het gebied van vervoer zowel als van communicatie door middel van massamedia als periodieken en kranten. Daarmee stond de Nederlandse Hervormde Kerk (NHK) als logge en brede volkskerk snel op achterstand. In de gereformeerde periodieken *Bazuin* en *Standaard*, nog ondersteund door de *Hongaarse Heraut*, werd voortdurend over de contacten met Hongarije bericht. Deze vonden onder Nederlandse gereformeerden des te meer weerklank waar Abraham Kuypers tijdens de Eerste Wereldoorlog – niet in het minst vanwege een tijdens de Boerenoorlog opgedane anglofobie – met Duitsland sympathiseerde. Bovendien gaven Kuypers's dochters Henriëtte en Johanna al in 1916 gedurende een half jaar leiding aan het Nederlandse legerhospitaal in Boedapest. Zij zetten zich geestelijk en materieel energiek in voor de Hongaarse calvinistische beweging en het is ook aan hen te danken dat de gereformeerde synode in 1920 besloot om 'de gemeenten van ons land op te roepen om de theologische hoogleraar Jenő Sebestyén in zijn poging om in Hongarije een vastbesloten gereformeerd kerkelijk leven op te wekken stoffelijk te steunen en specifiek behulpzaam te zijn in de uitgave van de *Kálvinista Szemle*'.

In 1921 zond de Gereformeerde Kerk van Amsterdam twee Hongaarse zendingsartsen, dr. András Kiss en dr. László Szász, uit naar Java in Nederlands-Indië. Enkele jaren later hield de gereformeerde schooldirecteur G. M. A. Laernoes daar een inzameling voor de in nood verkerende Hongaren.

In het kader van de kinderplicht werden in 1922 vooral aan gereformeerde zijde talloze contactcommissies opgericht. In 1923 werd in Nederlandse gereformeerde kring geld ingezameld ten behoeve van de perspropaganda voor het historisch-calvinisme in Hongarije.

In het najaar van 1927 besloot de gereformeerde synode in aanwezigheid van Ravasz en Sebestyén een zeven leden tellende delegatie te sturen naar Hongarije, Tsjecho-Slowakije, Roemenië en Joegoslavië.⁴⁵

Hoewel bij Nederlandse hervormden Sebestyén's historisch-calvinisme geen weerklank vond, bleven ook zij hechten aan hulpverlening aan en goede contacten met de Hongaren.

Zo kwamen in de 20-er jaren ook enkele hervormde gedelegeerden uit Nederland naar Zevenburgen en Hongarije. Dat was volgens prof. Lajos Imre in die tijd niet zo bijzonder. Het theologisch instituut te Kolozsvár kreeg in die jaren ook uit andere westerse landen veel bezoek. Het was een hausse.⁴⁶ Prof. Cramer uit Utrecht kwam in 1920 in Kolozsvár op bezoek, alwaar hij in 1921 een ereprofessoraat kreeg. Toen de wetenschappelijke staf van het theologisch instituut later begreep dat 'de oude baas' een vrijzinnige richting vertegenwoordigde, had men wel wat spijt van deze benoeming.⁴⁷ In 1923 bezocht Cramer, samen met professor Böhl, opnieuw Hongarije (Boedapest, Debrecen, Miskolc, Pápa) en Zevenburgen.

Na een vergelijkbare actie in Nederland werd in de zomer van 1922 ook in Boedapest een 'Magyar-Holland Társaság' (Hongaars-Nederlands Genootschap) opgericht. Mogelijk was één van de motieven bij deze oprichting een monopolisering van de contacten door de Hongaarse historisch-calvinistische beweging en de Nederlandse neocalvinistische kerk tegen te gaan. Bestuursleden van de Hongaarse afdeling werden: István Bernát, Géza Antal en Kálmán Kállay. Kennelijk voelde de kring rond de Kálvinista Szemle zich aangevallen, want men stelde enigszins gepikeerd vast dat hun kring al sinds 12 jaren de Nederlands-Hongaarse vriendschap verzorgde. Toch verklaarde men verheugd te zijn over dit initiatief, vooral ook omdat het hier om een bredere invalshoek ging.⁴⁸

In 1924 bezocht de hervormde hoogleraar Noordt zij uit Utrecht samen met de gereformeerde collega's Bouwman en Hoekstra en uitgever Kok uit Kampen Hongarije en Zevenburgen⁴⁹, in 1928 gevolgd door professor Hepp uit Amsterdam. Daarmee hadden de academies het goede voorbeeld gegeven om beiden en samen de contacten met de Hongaarse broeders en zusters te bevestigen en versterken.

Naast de VU en Kampen bleef ook het Utrechtse Stipendium Bernardinum Hongaarse studenten een studiebeurs aanbieden, waarvan ook gretig gebruik werd gemaakt.

⁴⁵ *Kálvinista Szemle*, 1927. október 1.

⁴⁶ Imre Lajos: *Önéletírás*. Kolozsvár 1999, 224, 226.

⁴⁷ Imre Lajos: *op. cit.* 224. Dit is waarschijnlijk van historisch-calvinistische zijde ingefluisterd, want Cramer was een vertegenwoordiger van de zogenaamde 'ethische richting' en geenszins vrijzinnig.

⁴⁸ *Kálvinista Szemle*, 1922. július 8.

⁴⁹ Imre Lajos: *op. cit.* 226.

3.1.2 *Weerklank in Hongarije*

In Hongarije heerste grote dankbaarheid voor de kinderpulp en contacten onder andere, maar ook vooral vanuit en met Nederland. Net als in Nederland ontstonden in Hongarije plaatselijke actiecomités. Ook was er redelijke belangstelling voor de publicaties, het jongerenwerk, het onderwijs en de theologische conferenties van historisch-calvinistische zijde. Het is duidelijk dat de intensiteit van de theologische en kerkelijke betrekkingen tussen (een deel van) de Hongaarse Hervormde Kerk (HHK) en de GKN in het eerste kwart van de 20ste eeuw in de toch lange, indrukwekkende geschiedenis van Hongaars-Nederlandse verbondenheid haar weerga niet kende.

Maar anders dan in Nederland, waar het neocalvinisme een volksbeweging met een aparte kerk, eigen organisaties, publiciteit, onderwijs en politieke partij was geworden, bleef de beweging van het historisch-calvinisme in Hongarije meer 'voer voor theologen'. Jenő Sebestyén was, in navolging van Abraham Kuyper, net als deze terzijde gestaan door een generale staf, maar, anders dan Kuyper, zonder echt leger. Sebestyén heeft wel alle wapens in de strijd gegooid om zo'n leger te vormen en het historisch-calvinisme te populariseren. Hij probeerde onder de Hongaren sympathie voor de Nederlandse Kuyperianen te wekken door – juist na Trianon! – te benadrukken dat die geheel en al aan de kant van de Duitsers en de Hongaren stonden, terwijl de liberale Hervormde Kerk verdeeld en veeleer een vriend van de Ententemogendheden was. Zijn enigszins gepikeerde reactie op de oprichting van de Magyar-Holland Társaság in 1922 maakt duidelijk dat Sebestyén de Hongaars-Nederlandse vriendschap maar al te graag voor het historisch-calvinisme wilde monopoliseren. Van de Nederlandse gereformeerden kon hij geen kwaad horen. Opmerkelijk genoeg bijvoorbeeld zweeg hij in het verslag over zijn bezoek aan Nederland in 1926 in alle talen over de pijnlijke kerkscheuring die toen onder de gereformeerden gaande was.

Een kloon of zelfs maar een soort pendant van Kuypers neocalvinistische beweging heeft Sebestyén niet tot stand kunnen brengen. Toch heeft Sebestyén's kolossale inzet voor het historisch-calvinisme wel degelijk doorgewerkt in kerk en theologie en ook een respectabele uitwerking gekregen, niet in het minst ook door een verandering in de houding van Sebestyén zelf. Aanvankelijk namelijk wees hij alles wat niet exclusief historisch-calvinistisch was af, zowel het piëtisme van de beweging voor inwendige zending als de introverte, 'schijn-dode' orthodoxie en het 'principeloze' liberalisme. In de loop van de jaren '20 werd hij opener. Zo reageerde Sebestyén in de Kálvinista Szemle blij verrast op het bericht dat dr. Aladár Szabó, de oprichter van de inwendige zending, eind 1921 lezingen had gehouden voor gereformeerde kringen in Nederland. Weliswaar tekende hij erbij aan, dat hij hoopte dat Szabó's werk zich in historisch-calvinistische zin zou ontwikke-

len, maar drie maanden later was Szabó wel voorzitter van het Hongaarse comité dat de theologische conferentie van april 1922 voorbereidde!

3.2.1 *Wanklank in Hongarije*

Juist rond de Hongaars-Nederlandse theologische conferentie van 20 en 21 april 1922 speelde een pittige discussie tussen Géza Antal en Jenő Sebestyén. Antal beschuldigde Sebestyén ervan de kinderpacties zo voor te stellen alsof alle hulp slechts van de GKN zou komen en alsof de Nederlandse Hervormde Kerk (NHK) niet eens zou bestaan. Datzelfde gevoel had Jenő Veress in een brief aan Antal reeds verwoord: 'A hollandiai gyermeküdültetési akció ügyét a gereformeerde irány emberei sajátították ki maguknak. Vissza kell szorítani a gereformeerdeket és megnyernie a hervormde-t.'⁵⁰ In zijn antwoord aan Antal beriep Sebestyén zich erop dat de hervormde kerk zich niet zo geïnteresseerd toonde als verwacht zou mogen worden, 'waarbij hij echter diplomatiek verzweeg dat hij zelf ook geen contact zocht met de Nederlandse hervormde meerderheidskerk'.⁵¹

Er wordt wel gedacht dat er in Hongarije door het 'historisch-calvinisme' nooit een kerkscheuring heeft bedreigd. Toch is dat nog maar de vraag. Minstens moet gezegd worden dat er lange tijd grote spanningen hebben bestaan, dat er over en weer beschuldigingen van kerkscheuring zijn geuit en dat het mede aan het wijze beleid van bisschoppen als Géza Antal en László Ravasz te danken is dat het inderdaad niet tot een kerkscheuring is gekomen.

Voorafgaande aan de conferentie van april 1922 was er aan Hongaarse kant al onrust ontstaan rondom de samenstelling en de doelgroep van de conferentie. Er werd gezegd dat het sommigen in de NHK niet beviel dat twee leiders van de GKN naar de conferentie kwamen. Tien dagen vóór de conferentie schreef Ravasz in een brief d.d. 11 april 1922 aan de in Nederland verblijvende Géza Antal zijn standpunt:

„Bennem semmi olyan hajlandóság nincs, amelyik a külföldi protestáns összeköttetések egyik vagy másik árnyalatát a többivel praeferálja. Magam egyénileg vonzódok a hollandi nagy református egyházhoz. A mi egyházunkban igen súlyos egyéniségek vannak, akik ezzel az iránnyal rokonszenveznek, míg nem kevésbé súlyos egyéniségek a másikkal iránnyal érzik magukat lelki kapcsolatba. Nekünk pedig az a feladatunk, hogy minden erővel egyházunk lelki és szervezeti egységét idebenn megőrizzük és így példát adjunk az odakünn levőknek is arra, hogy dogmatikai különbségek vagy a vallásos élmény árnyalatai a református egyházban külön válást nem idézhetnek elő.”⁵²

⁵⁰ Bérczes Tibor: *op. cit.* 8.

⁵¹ *Ibid.* 7.

⁵² Gergely Ferenc: *op. cit.* 12.

Sebestyén reageerde in de Kálvinista Szemle op de irritaties met de tegenwerping dat de leiders van de GKN niet officieel naar de conferentie kwamen, dat de NHK in de Hongaren slechts minimaal geïnteresseerd was en dat alle ergernis slechts jaloezie van de kant van Zoványi-achtige figuren was vanwege de bloei van het calvinisme in Hongarije. Tijdens de conferentie bleek dat de leidinggevende figuren uit de GKN dan wel niet officieel aanwezig waren, maar dat zij toch een brief van hun synode meebrachten met het voorstel om te bezien in hoeverre er tot een speciaal contact tussen hun kerken gekomen kon worden.

Bisschop Ravasz was door ziekte verhinderd aan de conferentie deel te nemen, maar hij schreef een brief. Daarin legde hij de volle nadruk op het bewaren van de eenheid van de Hongaarse historische hervormde kerk. 'Het gist hoort in het meel, alleen samen geven ze brood', zo schreef hij.

Ravasz wilde het historisch-calvinisme in de kerk de volle ruimte geven – zelfs koesterde hij wel enige sympathie voor de pogingen van Sebestyén⁵³ – maar dan moest deze beweging wel op haar beurt voluit kerkelijk willen denken en handelen.

Bij het opmaken van de balans van de conferentie stelde Sebestyén dat er tijdens deze conferentie veel verkeerde opvattingen m.b.t. de gereformeerden waren weggenomen, dat het om zuiver calvinisme ging, dat, na 30 jaar alle kanten opgewaaid te zijn, alleen zuiver christendom de Hongaarse kerk nog kon redden en dat deze reddingsoperatie plaats moest vinden door opwekking van binnenuit.⁵⁴ Daarmee benadrukte hij dus dat de historisch-calvinistische beweging niet op een kerkscheuring uit was. Een accent dat duidelijk ook aan het tactisch en daadkrachtig optreden van bisschop László Ravasz te danken was.

Ravasz vond het niet juist dat de Hongaarse hervormde kerk uitsluitend contacten zou hebben met de Nederlandse gereformeerden en hij stelde dat de Kálvinista Szemle ter wille van de kerkelijke ontmoeting en eenheid ook de officiële kerkelijke berichten moest gaan doorgeven. Daarmee zou de Kálvinista Szemle tegelijk het blad van het kerkdistrict Dunamellék kunnen worden. Deze vraag werd door hoofdredacteur Sebestyén met vreugde begroet en ingewilligd, waarbij men nogmaals met klem ontkende te willen afscheiden van de ene Hongaarse hervormde kerk.

⁵³ Getuige ook zijn door de *Kálvinista Szemle* (1923. november 24.) met instemming aangehaalde woorden uit zijn toespraak tot de gereformeerde synode in 1923, dat 'doleren' voor de Hongaren slechts historisch interessant was, maar dat de GKN de enige kerk was die het ideaal van de zuivere kerk honoreerde. Met name uit die laatste woorden maakte de redactie op dat het dus nuttig is dat onze studenten naar die kerk gaan om te studeren en dat dit de kritiek en spot van velen in Hongarije wel moet doen verstommen.

⁵⁴ *Kálvinista Szemle*, 1922. április 29.

Toch bleven tot het eind van de jaren '20 over en weer beschuldigingen van kerkscheuring aanhouden. Sebestyén was weliswaar irenischer geworden, maar hij keerde zich nog steeds met alle kracht tegen de vrijzinnigen die hem op hun beurt steeds opnieuw ervan beschuldigden dat hij met zijn geïmporteerde gedachtegoed een kerkscheuring opriep.⁵⁵ Sebestyén protesteerde tegen die beschuldiging en stelde dat het historisch-calvinisme aan kerkopbouw wilde doen en dat juist de aanklagers kerkscheuring veroorzaakten door hun principeloze en onkerkelijke arbeid, met name Jenő Zoványi.⁵⁶ Intussen deed Sebestyén's eenzijdige gerichtheid op de Nederlandse gereformeerden en zijn uitgesproken antihervormde gezindheid de zaak geen goed. Zo noemde hij de NHK ten onrechte depreciërend de 'Nederlandse staatskerk'.

Eind 1923 verscheen er in de *Kálvinista Szemle* een artikel van Sebestyén dat een goed inzicht in de heersende spanningen geeft.⁵⁷ In het Nederlandse dagblad *De Telegraaf* had de Utrechtse prof. Cramer een artikel geschreven over zijn bezoek, samen met prof Böhl, aan Hongarije en Zevenburgen. Behalve de goede informatie daarin – aldus de *Szemle* – blijkt dat men prof. Cramer in Debrecen tendentius heeft geïnformeerd over de historisch-calvinistische arbeid. Cramer, zo weet Sebestyén, is geen groot vriend van de gereformeerde kerken. Hij had geschreven dat ze vooral in Debrecen hartelijk verwelkomd werden, omdat daar tot dan toe slechts vertegenwoordigers van de GKN op bezoek waren geweest. De gereformeerde kerken werden daar de 'Kuyper-kerk' genoemd. In Debrecen was men weliswaar blij geweest met die bezoeken, maar men was des te verheugder dat men nu eindelijk ook vertegenwoordigers van het gehele Nederlandse volk kon ontvangen. Volgens Cramer keurde men in Debrecen theologische en kerkelijke partijstrijd af. Nijdig voegt de redacteur van de *Szemle* daaraan toe, dat Cramer vergat te vermelden dat minstens 6/10 deel van de NHK tegenstander is van de calvinistische principes. Volgens Sebestyén kon prof. Cramer er echter ook niets aan doen dat hij eenzijdig was geïnformeerd door mensen die niet sympathiseren met de strenge, uitgesproken gereformeerde geest... Hierop ontstond een heuse polemiek tussen Imre Révész, prof. te Debrecen, en Jenő Sebestyén, ook middels het Protestantse Blad van Debrecen.⁵⁸ Révész beschuldigde Sebestyén ervan Cramers impressie over Debrecen onjuist te hebben weergegeven. Cramer had namelijk geschreven dat men in Debrecen volkskerk wilde blijven en tegelijk wilde vasthouden aan de hoeksteen van de belijdenis. Sebestyén echter had gezegd dat Cramer de gereformeerden 'p.r.-helden' zou hebben genoemd en dat hij met zijn artikel de Hongaren had willen overhalen tot de praktijk van de volkskerk. Sebestyén pareerde dat men in de NHK geen cent om de belijdenissen gaf en dat het erg was dat

⁵⁵ Bérczes Tibor: *op. cit.* 7.

⁵⁶ *Kálvinista Szemle*, 1924, január 26.

⁵⁷ Uo. 1923, december 8.

⁵⁸ *Debreceni Protestáns Lap*, 1923.

Cramer, afgezien van zijn goede wil en verdiensten voor de vriendschap met de Hongaren, zoveel verwarring had gesticht, met de bedoeling de Hongaarse Hervormde Kerk nu opeens voor de NHK te monopoliseren.

De beschuldiging van kerkscheurende neigingen was echter niet de enige kritiek van Hongaarse zijde op het historisch-calvinisme. Sommigen ergerden zich aan de eenzijdige gerichtheid op Nederland, zoals die met name tot uiting kwam in de *Kálvinista Szemle*. Uit Sebestyén's reactie op deze kritiek blijkt tegelijk ook duidelijk zijn motivatie: dat er zoveel berichten over Nederland in de *Kálvinista Szemle* staan is 1) een principiële zaak omdat bij de Nederlandse gereformeerden het sterkste hervormde leven ter wereld is; 2) praktisch, vanwege de belangstelling voor een land waar veel van onze kinderen gedurende enige tijd waren; 3) omdat we kerkelijk veel van hen kunnen leren.⁵⁹

3.2.2 *Wanklank in Nederland*

Een enorme tegenvaller moet het voor Sebestyén geweest zijn dat op zijn vraag aan de Nederlandse gereformeerden om ook van hun kant studenten naar de Hongaarse theologische academies te sturen negatief werd gereageerd. Men was bang voor het gebrek aan orthodoxie aan deze academies. Men zei de 'zaak-Zoványi' te kennen. In oktober 1920 schreef de Nederlandse *Heraut* al dat: 'De sympathie niet mag doen vergeten dat de Hongaarse gereformeerde kerk niet genoeg waarborg biedt dat zij predikanten in de geest van de reformatie heeft.'

In februari 1924 werd bekend dat de GKN de Hongaarse arts dr. K. von Fehér van zijn Oost-Indische missiepost hadden ontheven, omdat zijn denken in strijd was met de gereformeerde belijdenis. De redactie van de *Szemle* reageerde dat men ook eerst de leiding van de Hongaarse hervormde kerk had moeten raadplegen alvorens een Hongaar aan te stellen.⁶⁰ Zo'n advies kon echter niet voorkomen dat de GKN zich een half jaar later gedwongen zagen nog een andere Hongaarse arts van zijn zendingspost te ontslaan vanwege zijn niet-gereformeerde ziens- en levenswijze.⁶¹

Ook in Nederland was het niet allemaal rozengeur en maneschijn bij de kinderacties en het contactwerk met de Hongaarse broeders en zusters. Er waren de zorgen vanwege tegenstellingen tussen diverse organiserende groepen, de spanningen tussen de verschillende confessies en persoonlijke rivaliteiten. Kennelijk deden niet alleen onder hervormden, maar ook onder gereformeerden in Nederland verdachtmakingen jegens het Hongaarse historisch-calvinisme de ronde. Het twee maanden durende bezoek van Zoltán Galambos aan Nederland in 1922 stond voor een groot deel in het teken van een poging om deze verdachtmakingen te ontzenuwen. Al op 24

⁵⁹ *Kálvinista Szemle*, 1922. február 4.

⁶⁰ Uo. 1924. február 9.

⁶¹ Uo. 1924. július 26.

mei 1921 schreef de Hongaarse zaakgelastigde aan zijn ministerie van buitenlandse zaken: „Az itteni gyermekakciók, mint sajnos minden, amiben magyarok vannak, szintén nem mentes a pártoskodástól, a személyi intrikáktól, ami természetesen itt is, mint mindenütt az ügynek kárára van.’ Eenzelfde statement had overigens geschreven kunnen worden over alles waar Nederlanders in betrokken zijn ...⁶²

4. *Uitwerking van het ‘historisch-calvinisme’*

Bij gelegenheid van zijn bezoek aan Nederland in 1926 moest Sebestyén vaststellen dat in Nederland de grootste aandacht voor Hongarije was weggeëbd. Maar hij merkte ook dat de liefde voor de Hongaren nog steeds erg groot was, vooral onder de gereformeerden.

Ook aan Hongaarse kant waren ontwikkelingen merkbaar. Mèt dat de Nederlandse hoogconjunctuur in Hongarije met de beëindiging van de kindershulp en andere liefdadigheidsacties afliep, keerde ook het tij om uit Nederland geïmporteerd gedachtegoed te populariseren.⁶³ Dat kon ook wel niet anders. De kerkelijke, maatschappelijke en politieke verhoudingen in Nederland en Hongarije waren onvergelijkbaar anders. Hongarije kende bijvoorbeeld geen antithese tussen christelijk en seculier, echter juist weer wel tussen protestant en rooms-katholiek. Sebestyén was gefascineerd door het feit dat een betrekkelijk kleine groep calvinisten verhoudingsgewijs zoveel invloed kon hebben in het maatschappelijke en politieke leven. Hij beseftte wel dat de verhoudingen in Hongarije anders waren dan in Nederland, maar leek er toch niet echt rekening mee te houden. Meermalen had Sebestyén anderen verweten dat zij om de Hongaarse hervormde kerk te genezen voortdurend vreemde ideologieën importeerden, waarbij hij echter vergat dat ook Calvinijn en Kuyper niet door de Hongaarse poesta waren voortgebracht.⁶⁴

De gerichtheid van de Hongaarse hervormden op Nederland werd gaandeweg minder. Vanaf 1925 werd er in de periodieken al wat minder op Nederland geleund en meer naar interne evenwichtige ontwikkelingen gekeken. Er ontstond meer eigen literatuur en zelfbewustzijn. Men ging het belang van een Hervormde Wereldbond inzien. In 1926 kon worden geconstateerd dat er na 15 jaar van partijstrijd en richtingstrijd meer rust en eenheid in de HHK was gekomen. In de *Kálvinista Szemle* van 16 juli 1927 werd zowaar na lange tijd weer positief en in aanbevelende zin over het Stipendium Bernardinum aan de ‘hervormde’ faculteit in Utrecht geschreven. Hoewel de *Hongaarsche Heraut* in Nederland nog steeds 3.300 abonnees had, hield het blad in oktober 1927 toch op te bestaan. Met het langzaam ophouden van de kinderacties

⁶² Gergely Ferenc: *op. cit.* 6.

⁶³ Bérczes Tibor: *op. cit.* 8–11.

⁶⁴ Ladányi Sándor: *op. cit.*; Bucsay Mihály: Calvins Praesenz in Ungarn. In: Neuser, W. (ed.): *Calvinus Ecclesiae Doctor*. Kampen 1978, 209–228 (222).

verminderde het aantal abonnees snel en het Algemeen Convent had geen middelen meer om het blad in stand te helpen houden. In de *Kálvinista Szemle* werd dit einde betreurd, omdat hiermee een belangrijk kerkelijk propaganda- en informatiemiddel over het zware lot van het Hongaarse volk verloren ging. Het werd echter nog erger.

De gehele historisch-calvinistische beweging werd ernstig in haar bestaan bedreigd. De *Kálvinista Szemle* ging samen met het blad *Keresztyén Család*, om een belangrijk onderdeel in de Beweging voor Geloof en Dienst ('Hit és Szolgálat Mozgalma') te gaan vormen, maar in 1928 kwam het intern tot een scheuring en hield de Beweging voor Geloof en Dienst op te bestaan. In 1932 nam dr. János István Kovács het eindredacteurschap van de *Kálvinista Szemle* van Sebestyén over en eind 1933 werd het blad in de *Református Élet* opgenomen. De trend om de zelfaanduiding 'calvinistisch' te gebruiken ebde spoedig, zij het niet geheel, weg. Ook de naam van een theologisch tijdschrift dat sinds 1928 in Kolozsvár werd uitgegeven onder de titel *Kálvinista világ* (Calvinistische wereld) werd in 1934 veranderd in *Kiáltó szó* (Roep in de woestijn).⁶⁵

Een en ander wil niet zeggen dat Sebestyén's grote talenten, geleerdheid en historisch-calvinistische inzichten geen enkele rol meer speelden. Weliswaar werd in de dertiger jaren de instandhouding van de met de Nederlandse gereformeerden bestaande kerkelijke contacten voor Sebestyén steeds moeilijker, maar van 1934 tot 1938 kon Sebestyén zijn ideeën verspreiden via het vijf keer per jaar verschijnende, streng confessionele en wetenschappelijke blad *Magyar Kálvinizmus*, dat eveneens onder zijn redacteurschap verscheen.⁶⁶ In de herfst van 1936 stichtte Sebestyén het Johannes Calvijn Genootschap, waarvan hij voorzitter werd, en waarmee hij de doorwerking van het historisch-calvinisme in kerk en maatschappij wilde blijven (doen) bevorderen.⁶⁷ Ook kon Sebestyén als hoogleraar in Boedapest en via zijn studies en boeken nog jarenlang zijn theologische zienswijze verspreiden en invloed uitoefenen. Maar daarmee verliep het historisch-calvinisme wel als aparte, eigenstandige en krachtige beweging in de Hongaarse Hervormde Kerk.

Ontegenzeggelijk heeft het historisch-calvinisme en wat in de contacten is beleefd zowel in Nederland als in Hongarije in het leven van talloos veel mensen een uitermate belangrijke uitwerking gehad. Bij de viering van het 50-jarig bestaan van de VU op 20–22 oktober 1930 kreeg Jenő Sebestyén dan ook een welverdiend eredoctoraat toegekend.

Daarnaast is het historisch-calvinisme ook van grote betekenis geweest voor de vernieuwing van het Hongaarse hervormde kerkelijke leven, ook al werd haar directe invloed in de 30-er jaren snel verdrongen door de theo-

⁶⁵ Juhász Tamás: *op. cit.* 63–78.

⁶⁶ Ladányi Sándor: *op. cit.* 47.

⁶⁷ *Ibid.* 53.

logie van Karl Barth.⁶⁸ Toch bleef tussen de beide wereldoorlogen het confessionele historisch-calvinisme een belangrijke theologische richting, in het bijzonder aan de Theologische Academie van Boedapest.⁶⁹ Meer algemeen kan gesteld worden dat zij een belangrijke factor is geweest in de opwekking tot een hernieuwd zelfbewustzijn van de Hongaarse hervormde kerk. Zo heeft bijvoorbeeld de in haar sfeer tot stand gekomen 'Péceli kör' veel gedachten aangedragen die bijgedragen hebben tot de kerkelijke vernieuwing na 1945 en die vandaag de dag nog relevant zijn. Het Hongaarse historisch-calvinisme was in ieder geval één van de opvallendste hoogtepunten in het samen op weg zijn van Hongaren en Nederlanders.

De intensiteit van de theologische en kerkelijke betrekkingen tussen een deel van de Hongaarse Hervormde Kerk en de Gereformeerde Kerken in Nederland kenden in de lange geschiedenis van protestantse Hongaars-Nederlandse verbondenheid haar weerga niet. Door wijs beleid en grote inzet bleven de contacten toch voortdurend 'kerkbreed' onderhouden worden en bleef men tenminste in de hervormd-gereformeerde Hongaars-Nederlandse betrekkingen 'samen op weg'. Hoewel dat niet zonder slag of stoot ging. De gedurende enige tijd bestaande polarisatie tussen modaliteiten in de Hongaarse hervormde kerk had ook een polarisatie tot gevolg in de betrekkingen met de gescheurde Nederlandse kerk der hervorming. Voorkeur voor hetzij het neocalvinisme hetzij de volkskerk werd veelal doorberekend in het onderhouden van contacten met respectievelijk de GKN of met de NHK. Nog zeer lang liepen sommige contacten over verschillend spoor naar de gereformeerde of naar de hervormde kerk in Nederland. Zo ging de Geestelijke Verzorging onder de Hongaren in Nederland nog zeer lang en als vanzelfsprekend uitsluitend uit van de GKN. Pas in de 70-er jaren werd besloten dat deze kerkelijke dienst voortaan van de gereformeerde en hervormde kerken samen zou uitgaan en benoemde de NHK een hervormde, voormalig peregrinus in Kolozsvár, G. Henk van de Graaf, in de begeleidingscommissie.

5. Symptomen van hollanditis en magyaritis

In het voorafgaande zijn in overvloed symptomen te vinden van het bestaan van de zeer merkwaardige aandoeningen hollanditis en magyaritis. Hollanditis in de zin van eeuwenlange sterke Hongaarse sympathie voor Nederland. Magyaritis in de zin van een buitengewoon sterk gevoel van verbondenheid met het Hongaarse volk van met name protestantse Nederlanders. Een zeer bijzonder verschijnsel waar Hongaren en Nederlanders zozeer van elkaar verschillen in taal, volksaard, cultuur, land, enz. Hollanditis en magyaritis steken bijna altijd in alle hevigheid de kop op waar met name

⁶⁸ Bucsay Mihály: *op. cit.* 220.

⁶⁹ Ladányi Sándor: *op. cit.* 25.

vrijheidslievende protestantse Hongaren en Nederlanders elkaar ontmoeten. Het is aandoenlijk om te zien hoe in het verleden, maar ook nog heden ten dage, deze aandoeningen zo nu en dan tot een competitie in het betonen van betrokkenheid en vriendschap kunnen leiden.

Dat het echter ook anders kan gaan bewijst het volgende verslag...

6. Niet iedereen besmet...

Er leefden begin 20ste eeuw in Nederland ook andere 'Abraham's' dan Abraham Kuyper. Eén zo'n Abraham maakt duidelijk dat Hongaren niet bij alle Nederlanders bekend en bemind waren. In 1912 maakten vier Nederlandse wandelaars, drie mannen en een vrouw, uit de kringen van socialistische natuurvrienden, een wandeltocht door Europa. Een van hen was Abraham Mossel. Dat hij bepaald niet besmet was met een van bovengenoemde aandoeningen blijkt wel uit wat hij o.a. over Hongarije en Zevenburgen verhaalt:

"Wat rassenhaat⁷⁰ betreft, daaromtrent voorspelde men ons ook voor Hongarije niet veel goeds. In Oostenrijk was op dit land ontzettend afgegeven. "Ga toch liever niet daarheen," was ons aanhoudend in verschillende toonaarden gezegd. "Het land is nog grotendeels ongecultiveerd en de bewoners zijn er halve wilden. [...] ze haten Duitsch zoozeer dat ze je op sommige plaatsen eerder dood zouden laten hongeren, dan je iets te verkoopen. De meeste Hongaren verstaan wel Duitsch, doch willen slechts Hongaarsch hooren spreken." [...] In ieder geval 't leek ons, toen we voor 't eerst die taal hoorden spreken, of men daarvoor zijn tong tot een clown moest maken, om haar wel in twintig bochten te gelijk te kunnen wringen, wilde men er die klanken kunnen uitstooten. [...] Donderdag den 21en Maart 1912 stapten we met ons viertjes over de Oostenrijk-Hongaarsche grens en zetten dus de eerste schreden in het ons zoo ongunstig beschreven koninkrijk. Het zou nu wel zoo lang niet meer duren, of we moesten ervaren, hoe het er in die donkere binnenlanden toeging. [...] niet alleen in Pressburg, maar ook in andere groote en kleine plaatsjes werden wij door de bevolking goed ontvangen. Men noodigde ons wel eens uit om thuis te komen, leidde ons in de omgeving rond, gaf ons met 't meeste genoegen gevraagde inlichtingen [...] Kortom, in velerlei zaken bewezen de Hongaren ons niet zulke onaangename woestelingen te zijn, zooals men ze ons afgebeeld had. Zelfs al verstonden de lui ons niet, dan nog blaften ze ons niet af, zooals dit in Oostenrijk in zoo'n geval wel eens gebeurd was. [...] Toch heeft die rassenhaat ook op hen wel invloed. Het bewustzijn van als ras zoo geïsoleerd te staan, heeft op sommige Hongaren een merkwaardige uitwerking. Deze verbeelden zich vaak, dat ze nu ook beter dan andere volken zijn. Voor een groot deel is hier die zelfverheerlijking ook een reactie op de vele praatjes, welke, vooral van Oostenrijksche zijde, omtrent hen worden rondgestrooid. [...] Waar nu in het algemeen in't buitenland niet al te gunstig over hen gedacht wordt, komen zij er gemakkelijk toe zich voor beter dan hun veroordeelers te houden. In ieder geval wordt daardoor de haat, vooral tegen Oostenrijk,

⁷⁰ Met dit woord wordt hier 'nationalisme' bedoeld.

aangewakkerd. [...] [Bij een betoging] zelfs waar de wegen voor het gewone publiek waren afgezet, wisten wij nog door te komen, door slechts met 't noodige zelfbewustzijn Hollandi Ujsakiro of Hirlapiro (Hollandsche journalisten) te zeggen. [...] Toch op zijn beurt, vormt Hongarije weer geen eenheid van bevolking. Zoo troffen wij buiten de Hongaren in 't Zuid-Westen van het land, n.l. Zevenburgen, er nog vele Germaansche en Roemenische afstammelingen aan, op vele plaatsen zelfs de meerderheid der bevolking uitmakend. Zodoende kan men daar nu eens een Duitse, dan weer een Hongaarsche en een andermaal een Roemenische plaats aantreffen. Dat die vele nationaliteiten, waaraan de meeste gaarne onder een andere regeering willen staan, natuurlijk ook weer een heksekettel vormen, waar enkel onrust gestookt wordt, begrijpt men nu wel, na al wat er alzoo over Oostenrijk verteld is. [...] Terwijl die menschen er elkaar voor bandieten hielden, bewezen ze ons, door hun gastvrijheid, dat ze dit bij lange na geen van allen waren.

[Bij het terugkeren van de kudden tegen de avond:] “[...] evenals het de moeite van het wachten waard is om die rumoerige, huiswaartskeerende dieren eens gade te slaan, eveneens noodt het dansende jonge volkje tot kijken. [...] Vooral des Zondags is de beste plunje aangetrokken en als dan de Hongaar met z'n vrouw of geliefde de *cádàs*, den meest nationalen dans kan dribbelen, stijgt zijn vreugde ten top. Die *cásdàs* is een zeer eigenaardige volksdans [...]. Ziedaar dus een stukje leven op een poeszta. Die ontelbare menigte dieren, die merkwaardige kleederdrachten, het primitieve leven aldaar in zoo'n verlaten, achterlijke omgeving kan niet nalaten ook zijn eigenaardige bekoring op den vreemdeling uit te oefenen. Daar is als het ware tot in onze twintigste eeuw een brok herdersleven bewaard gebleven van lange, lange jaren her [...].”

[Over de markt:] “Wij, aan die heerlijke, sappige, Hollandsche vruchten gewoon, zouden zulks uitschot noemen [...] Geeft zoo'n markt dus niet een aanschouwelijk beeld van de achterlijke cultuur van het land?”⁷¹

[Over Roemenie:] “De 'tsjeka' is een drank, welke uit pruimen gestookt wordt. Merkwaardig is wel, dat, niettegenstaande zijn gering alcoholgehalte, hij toch zooveel menschen tot verstokte drinkebroers maakt [...] Men zou Roemenie wel een groot maisveld kunnen noemen. [...] Vaak zagen wij [...] het gewas op de velden wegrotten. [...] Het waren landgenooten die ons eveneens omtrent 't een en ander inlichten. Dat moet u niet bevreemden, daar in Roemenie vele Hollanders werkzaam zijn bij Nederlandsche petroleumondernemingen. [...]”⁷²

Literatuur

- Antal József: *Dr. Kovács Ödön élete és munkássága (1844–1895)*. Szemle Füzetek 17, Kolozsvár 1995.
 Balke, Prof. Dr. W.: *Eduard Böhl. Hoogleraar te Wenen en schoonzoon van dr. H.F. Kohlbrugge*. Zoetermeer 2001.

⁷¹ Mossel, Abr.: *De wereldwandelaars. Een zwerftocht door Europa*. Amsterdam 1917, 181–201.

⁷² Ibid. 201–216.

- Bérczes Tibor: A magyar Kuyper. Sebestyén Jenő tevékenysége a magyar–holland református kapcsolatok építésében (1910–1920-as évek). In: *Confessio* XIV/4 (1987), 3–11.
- Bucsay Mihály: Calvins Praesenz in Ungarn. In: W. Neuser (ed.): *Calvinus Ecclesiae Doctor*. Kampen 1978, 209–228.
- Buskes, J. J.: *Hoera voor het leven*. De Brug, Amsterdam 1959.
- Ember Ildikó: Vlaamse en Nederlandse meesters in Hongarije. In: István Heimlich (red.): *Nederlanders en Hongaren. Ontmoeting tussen twee volken*. Boedapest 1987, 116–122.
- Gergely Ferenc: Száz vonat aranyvételőként jár Európa átokverte földjén. Részek a holland–magyar gyermekmentő akció történetéből, 1919–1928. In: *Confessio* (1987/4), 12–22.
- Hollandból Magyarra. Kultúrhistoriai tanulmányok és szemelvények*. Budapest 1986.
- István Heimlich (red.): *Nederlanders en Hongaren. Ontmoetingen tussen twee volken*. Boedapest 1987.
- Imre Lajos: *Önéletírás*. Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek. 2. A Kolozsvári Református Teológiai Akadémia Protestáns Egyháztörténeti Tanszékének kiadványsorozata. A sorozatot szerkeszti Buzogány Dezső. Sajtó alá rendezte Adorjáni Zoltán és Buzogány Dezső. Kolozsvár 1999.
- Juhász Tamás: Mirabilis est cursus verbi Dei! Die Entwicklung des Helvetischen Bekenntnisses in Ungarn und Siebenbürgen. In: Márta Fata – Anton Schindling (hgg.): *Calvin und Reformiertentum in Ungarn und Siebenbürgen*. Aschendorf Verlag, 2009, 63–78.
- Juhász Zoltán: *Eduard Böhl's Hongaarse vrienden* (ms.)
- Knol, Jacobus: *Tussen Boedapest en Bergumerheide*. Kok, Kampen 2003.
- Kool, A. M.: *God moves in a mysterious way. The Hungarian Protestant Foreign Mission Movement (1756–1951)*. Boekencentrum, Zoetermeer 1993.
- Kootstra, Douwe: *Berjochten út Boedapest*. Friese Pers, Leeuwarden 2001.
- Ladányi Sándor: Napjaink holland–magyar kapcsolatai – református szemmel. In: *Confessio*, 1987.
- Ladányi Sándor: *A hollandiai neo-kálvinizmus („Kuyperianizmus”) hatása a magyarországi református egyházban*. Károli Gáspár Református Egyetem, z.j.
- Miskotte, K.H.: *... als een die dient. Volledige uitgave van het 'Gemeenteblaadje Cortgene'*. Ten Have, Baarn 1876.
- Mossel, Abr.: *De wereldwandelaars. Een zwerftocht door Europa*. Amsterdam 1917.
- Pogány Gábor Ö.: Holland művészet. In: Bernáth István (szerk.): *Hollandból magyarra. Kultúrhistoriai tanulmányok és szemelvények*. Készült a Holland Királyság Budapesti Nagykövetsége megbízásából. Akadémiai Ny., Budapest 1986, 169–188.
- Postma Ferenc – Marjovsky Tibor: *Kovács Ödön hat ismertelen levele Abraham Kuenen leledni professzorhoz*. Budapest 1997.
- Sivirsky Antal: *A holland–magyar kulturális kapcsolatok öt évszázada*. Budapest 1986.
- Sivirsky Antal: *Vijf eeuwen Hongaars-Nederlandse culturele betrekkingen*. Den Haag 1987.
- Veen, S. D. van: *Het Stipendium Bernardinum*. Ruys, Utrecht 1911.
- Verkamman-Koster, R.: *De trein naar Holland*. Hongarije Comité, Rotterdam-Zuid 1998.